

**ԷԼՈՂԻՄ-ԱՍՏՎԱԾ, ՄԱԲԱ(Վ)ՈՎԹ-ՁՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՏԵՐ ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ**

ՄԵՅԹԻՒԱՆՅԱՆ Փ. Գ.

Հատուկ անուններն ընդհանրապես, մասնավորապես անձնանուններն ու Աստծու անունները, լեզվաբանական միավորներ լինելով, իրենցում ոչ միայն լեզվական, այլև խորքային (ազգային, հոգևոր-մշակութային, սոցիալ-պատմական) մեծ տեղեկություն են պարունակում, ինչպես նաև ապահովում ժողովուրդների միջև այդ ամենի փոխհաղորդում:

Սուրբ Գրքի կենտրոնական դեմքը Աստված է, որը Աստվածաշնչի տարբեր գրքերում տարբեր անուններով ու անվանումներով է հանդես գալիս¹:

Աստված կատարյալ ու բարձրագույն էություն է՝ գերագույն էակ, ում աստվածաշնչյան բոլոր գրքերում տրվում են ամենատարբեր հատկանիշներ. նա արարիչ է, անմահ, ամենակալ, ամենակարող, անկախ, անփոփոխելի, սուրբ, բարի, ամենատես, արդար, կենարար, հզոր, և պատահական չէ, որ այս հատկանիշների մեծ մասն էլ դառնում են Աստծու անվանումներ:

Երբեմն Աստված են անվանվում նաև հեթանոսական աստվածները, որոնք եղել են բազմաթիվ, և նրանցից յուրաքանչյուրն ունեցել է իր անունը²:

Ծննդոց գրքից (Ծն. Ա 27, Ե 1, 3, Թ 6) մենք տեղեկանում ենք, որ Աստված ունի մարդկային արտաքին, քանզի՝ «Եւ արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր... ըստ պատկերի Աստուծոյ արար զնա, արու և էգ արար» (Ծն. Ա 27), «... ըստ պատկերի աստուծոյ ստեղծ զնա» (Ե 1)³: Կողոսացիներին հղած Պողոսի թղթում կարդում ենք. «Նա (Հիսուսը) պատկերն է աներեւոյթ Աստուծոյ, անդրանիկը բոլոր արարածների...» (Կղ. Ա 15, 16):

¹ Տե՛ս Մեյթիխանյան Փ., Աստծու անուններն ու անվանումները (Հայր Աստված) (Պատմաբանասիրական հանդես, 2016, - 1):

² Կուրքերի անունների մասին տե՛ս Մեյթիխանյան Փ., Կուրք, դիք, չաստված և դրանց անունները Աստվածաշնչում (Վեմ, 2016, № 1):

³ Հետաքրքիր մի փաստ. Հայր Աստծո պատկերը Հայաստանի տարածքում տրված է միայն Նորավանքի գավթի պատին (ճարտարապետ Մոմիկ, XIII դար), որտեղ Արարիչը ձեռքին բռնել է իր ստեղծած առաջին մարդու՝ Ադամի գլուխը և շունչ է հաղորդում նրան:

Էությունը Աստված մեկ է՝ Սուրբ Երրորդություն՝ Հայր Աստված, Որդի Աստված և Սուրբ Հոգի Աստված: Սուրբ Երրորդությունը միասնական է՝ նույն աստվածային ունակություններով: Աստված արարում է, թագավորում, դատում, նա սիրում է և ներում, նա գրում է և ողորմում: «Եւ մատուցեալ Յիսուս խօսեցաւ ընդ նոսա եւ ասէ. Տուաւ ինձ ամենայն իշխանութիւն յերկինս եւ յերկրի. որպէս առաքեաց զիս Հայր, եւ ես առաքեմ զձեզ: Գնացէք այսուհետեւ, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հոր եւ Որդոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» (Մտթ. ԻԸ 18-19, Ա-1):

Աստվածային էությունը ամեն մի ընթերցող հավատացյալի առջև յուրովի է բացվում, և յուրաքանչյուր ոք ցանկանում է այդ գերագույն էակին բացահայտել իր համար, տեսնել ու հասկանալ այն, ինչ ուրիշներին հասու չի եղել⁴: Եվ մարդկային այդ ցանկությունը անվերջանալի է ու հարատև:

Աստվածային էության պես խորհրդավոր ու խրթին է նաև Աստված բառը, որի մեկնաբանմամբ, ստուգաբանությամբ շատերն են զբաղվել և դեռ շարունակում են զբաղվել:

Ըստ ընդունված և տարածված կարծիքի՝ հայերեն Աստված բառն ունի հնդեվրոպական ծագում, բնիկ հայերեն բառ է, որի քննությանն անդրադարձել են շատերը:

Ըստ Մխիթար Սեբաստացու՝ «Է անուն ստեղծողին ամենից, որ է ի յաւիտենից և անստեղծ: Բայց անունս այս ոչ նշանակէ զէութիւն աստուածային, զի է անհուն և անսահման.... ի մերում լեզուի ստուգաբանի բառս Աստուած՝ աստ էած....» (ԲՀԼ, հ. 1): Սա, ըստ էության, կրկնում է Խոսրով Անձնացու մեկնությունը. «Աստուած անուն արարչական է... և առ մեզ ստուգաբանի թէ աստ էած զմեզ» (Խոս. Անձ. Մեկն. Ժամակարգ., էջ 99): Նույն հեղինակի մեկ այլ գործում (Մեկն. պտրգ., էջ 16) գրում է. «Տէրն անուն վասն տիրելոյն է, իսկ աստուածն՝ վասն ստեղծանելոյն և յաստիս ամելոյ զեղեալքս»: Ըստ Հովհ. Վանականի՝ «...Աստուած է անուն, որ թարգմանի զմեզ յաստիս ամոռ»։ Նույնը կրկնում է Ներսես Լամբրոնացին:

Ստուգաբանական հետաքրքիր լուծում է առաջարկում Հովհաննես Վանականը: Հարց ու պատասխանի ձևով տրվում է. «Ո՞վ եղ զանունս Աստուած. Պատասխան. Ասեն թէ օձն ասաց Եւայի. Զի՞ն է զի ասաց ձեզ, որ զքեզ աստ ամ:

⁴ Ստ. Մալխայանը Հայերեն բացատրական բառարանում, Էդ. Աղայանը Արդի հայերենի բացատրական բառարանում **Աստված** բառը բացատրում են մի քանի նշանակություններով. 1. (փիլ.) Մշտնջենական տիեզերական գործություն, նախասկիզբ և նախապատճառ ամեն բանի: 2. Հեթանոսական կրոնում բնության որևէ ուժը կամ նրա մարմնացումը, որոնց միջոցով բացատրում էին իրենց համար անհասկանալի երևույթները: 3. Միաստված կրոններում գերագույն էակ, որ ստեղծել է երկինքն ու երկիրը և ամեն ինչ նրա մեջ: 4. (փխբ.) Պաշտամունք դարձած անձ կամ առարկա, որ կարևորագույնն է մեկի համար:

Զայն, ասեն, ածն առին և Աստուած անուանեցին: Բայց դու մի՛ ընդունիր զայս. զԱստուած անունն Ադամ եղ (եւ ոչ օձը):»

Բառգիրք հայոց-ը (այսուհետ՝ ԲՀ) տալիս է Աստված բառի՝ «յաստիս ածօղ, կամ բարերարութեան պատճառ կամ արարիչ, կամ անտես» մեկնությունները՝ որն է մեկը առավել չկարևորելով:

Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուին (այսուհետ՝ ՆԲՀԼ), լինելով բազմալեզվյան բացատրական բառարան, տալիս է ն՝ անվան հունական ու լատինական տարբերակները՝ *ճ*, *Deus*, և՝ անվան տարբեր մեկնություններ՝ ըստ տարբեր աղբյուրների՝ «յաստիս կամ աստ՝ նյաստիս ածօղ, այսինքն՝ գոյացուցիչ, ստեղծիչ. որպես ստուգաբանի ի բազմաց... և կամ կրաւորաբար, Աստոյ, աստուոր, հաստատուն, անշարժ, անփոփոխ, հզոր են», *այլա մի քանի տող անց հավելում է՝ «աստ էա՞ծ զմեզ», և՝ Աստված անվան համարժեքները այլ լեզուներում՝ «ալլահ, հազզ, միվլա, բեպպ, թանդրը, խիատա, եզտան, իզիտ, եահ, եօվա, էլօհիմ»⁵:*

Աստված բառի ստուգաբանությունները, ավելի ճիշտ՝ ստուգաբանությունների պատմությունը, ներկայացրել է Ղևոնդ Ալիշանը՝ դրանք տարբերակելով մի քանի խմբերի՝: Նախ այն, որ ըստ ոմանց՝ Աստված բառը սխալ են արտասանում, այն պետք է արտասանել Ազդուած կամ նույնիսկ առանց -ած-ի. «զի Ազդ և Ազդու աւելի հզոր կամ ներգործող կ(իմացուին՝ քան Ազդուածն» (էջ 16): *Ըստ որոշ մասի՝ «Աստ-ածող կամ Ստեղծող արարածոց», այլա հավելում է, որ այսպես Ադամն է անվանել (նույնը՝ Հովհ. Վան.), «յաստ ածող», «տեսումն ածող», «Երանգ լուսոյ», «Հաստող, հաստուած»: Օտար հեղինակները տալիս են Օծում, հայերենի և պարսկերենի մերձավորության հիման վրա՝ «համարեցան, թէ Աստուած բառն է կրկնութիւն Եզն աստուածանիշ բառի և զոհից, որ Յազդ փոխուած է առ մեզ, իբրու Եզտան-եզտ կամ Աստուաստ» (18): Ալիշանը հերքում է նաև այս տեսակետը՝ նշելով, որ հնագույն է Աստուած անունը և ոչ «Պարսից և Զրադէշտի քէշն» (19): Տարակուսելի է համարում նաև գերմանացի բանասեր Մորթմանի տեսակետը, որը, հայերենի և փոյուգերենի մերձակցությունը հիմք ընդունելով, փոյուգիական արձանագրություններում հանդիպել է «Ասդուատ կամ Աստուած՝ մեր հայ անուան նշանակութեամբ» (19), չի մոռանում հիշատակել հոլանդացի հայագետ Լակրոզի տեսակետը՝ Ածդահակ-Աստուած, և դրանց շարքում ավելի «հավանական» է համարում հնդկական Աստուարտա-ն, «որ և ինքն Բրահմա է» (20) և այլն ու, ի վերջո, փաստում, որ սրանք բոլորը առասպել են.*

⁵ Տե՛ս Բառգիրք հայոց, քնն. բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագր. Հ. Մ. Ամալյանի, Ե., 1975, էջ 34:

⁶ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուին (այսուհետև՝ ՆԲՀԼ), հ. I, Վենետիկ, 1836, էջ 320:

⁷ Տե՛ս Ալիշան Ղ., Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօնք հայոց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1910:

«Բայց հերիք համարուի մեր այս դեգերանքն. իսկ հետեւանքն կամ ընտրութիւնն՝ հաճութեան ընթերցողաց. մեր հաւանութիւնն յայտնելով յայսմ, որ մեր ազգի նման հին է իր գերագոյն ճանչցած Էին Աստուած անուն, և երկրորդ, որ օտարաց մէջ այլ լսուին մերձաւոր ձայներ, որք թերեւս աւելի այսոր յարինչ են՝ քան Տէուս կամ Զեւս անուանց»⁸:

Հր. Աճառյանի Հայերեն արմատական բառարանում տրվում են Աստված բառի այս մեկնությունների որոշ մասը և էլի այլ մեկնություններ, որ կատարել են մինչաճառյանական հայագետները⁹, ու թերևս շատ տեղին է վերը բերված ստուգաբանությունների հավաստիության մասին փաստել հենց իր՝ մեծ հայագետի՝ Հայերեն արմատական բառարանի առաջաբանում արտահայտած հետևյալ տեսակետը. «Այս մատենագիրներից յիշելու արժանի են Եզնիկ, Խոսրով Անձևացի, Ներսէս Լամբրոնացի, Գրիգոր Տաթևացի, Վարդան, Գրիգոր Մագիստրոս և հին քերականների մի խումբ: Տարակույս չկա, որ այս ստուգաբանութեանց մեծագոյն մասը սուտ ու սխալ բաներ են, և ամենաչնչին մասը միայն գիտական ճշմարտութիւն ունի»¹⁰:

Ի՞նչ է ավելացնում այս եղած կարծիքներին Հր. Աճառյանը: Նա իր ստուգաբանական բառարանի Աստված գլխաբառի առաջին բաժնում նախ նշում է, որ սա «հին և ընտիր բառ է, որից ունենք մի քանի հարյուր ածանցներ (իմա՝ բաղադրություններ)», տալիս աստված և չաստված բառերի հոլովական ձևերը՝ ըստ քերականների, նշում, որ աստված-ը երբեք մեր մատենագրության մեջ ամբողջությամբ չի տրված, այլ պատիվով՝ Ա՛ծ, Ա՛յ, յԱ՛յ, Ա՛վ, ինչն էլ կասկածելի է դարձնում այդ բառի արտասանությունը, այսինքն՝ առաջին բաժնում նա, ըստ էության, անդրադառնում է բառի քերականական դրսևորմանն ու հնչմանը, գրությանը՝ առատորեն բերելով մատենագրական տվյալներ:

Ստուգաբանության բաժնում նա աստված-ը համարում է թրակտիդոլոգիական փոխառություն՝ համարժեք Սաբավոթ աստվածությանը՝ ներկայացնելով տվյալ կարծիքն ընդունողներին (Ն. Մառ): Այնուհետև հավելում է, որ հետագայում այս աստվա-ծության անունը հատկացվեց Բագոսին¹¹:

Հր. Աճառյանը տալիս է նաև աստ արմատը՝ իբրև առանձին գլխաբառ՝ ուժ իմաստով, և այն հղում է ազդ արմատին, որի տակ բերում է Յուսթիի, Մորթմանի, Մյուլլերի ստուգաբանությունները՝ «գոյություն ունենալով», «էութիւն, գոյութիւն»¹²:

⁸ Նույն տեղում, էջ 21-22:

⁹ Տե՛ս Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀաբաԲ), հ. Ա, Ե., 1970, էջ 279-282:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 16:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 280:

¹² Նույն տեղում, էջ 86:

Փաստորեն Հր. Աճառյանը բերում է Աստված բառի, աստ և ազդ արմատների մասին ամենատարբեր կարծիքները, բայց դրանց չի հետևում իր մեկնությունը, կամ թե որն է ինքը համարում ճշմարիտն ու հավանականը: Առաջաբանում մեծանուն լեզվաբանը ընթերցողին ուղղորդում է. «Դարձեալ պետք է շեշտեմ, որ աշխատութեանս սոյն երրորդ բաժինը ընդհանրապէս գիտական արժեքից զուրկ, լեզուաբանների համար անպէտք ու անելոք է... Առանձին հոգ եմ տարել յիշելու իւրաքանչիւր ուղիղ մեկնութեան հեղինակը: Ուղիղ մեկնութիւն եմ կոչում գիտականօրէն ճիշտ կամ ընդունելի այն ստուգաբանութիւնը, որ յիշուած է լինում երկրորդ բաժնում.... Բայց այստեղ «ուղիղ մեկնութիւն» բառերը պէտք է առնել ոչ թէ բացարձակ, այլ յարաբերական մտքով»¹³: Այս տեսանկյունից էլ քննելով Հր. Աճառյանի ներկայացրած Աստված բառի մեկնությունները՝ նկատում ենք, որ հավանականը մնում է «փոխառեալ է փոխգերենից. հմմտ. նշանաւոր թրակօփոխական աստուածութիւնը»¹⁴:

Գ. Ջահուկյանն անդրադառնում է Հր. Աճառյանի ստուգաբանություններին և նշում, որ աստ-ազդ արմատները տարբեր են, չեն կարող իմաստով համընկնել իրանյանի հետ, քանի որ վերջինում այն նշանակում է հավաստի, իսկապէս: Ջահուկյանը հնարավոր է համարում հնդեվրոպական աստ-հաստ ձևերի զուգահեռությունը, որոնք ծագում են իմաստով ամուր արմատից, ըստ որի էլ՝ հաստիչ, այն է՝ ամրացած, հաստատված, ստեղծված (եբրայերենում՝ վեմ), որ է՝ ստեղծող¹⁵: Ջահուկյանը համաձայն չէ նաև այն դիտարկմանը, ըստ որի Աստվածը պետք է կապել á í փոյուզիական աստծու անվան հետ, որն ընդունում է նաև Աճառյանը¹⁶:

Առանձին-առանձին անդրադառնալով բոլոր ստուգաբանություններին, տեսակետներին՝ Վ. Համբարձումյանը աստուած բառը համարում է հնդեվրոպական, որն ունի իր զուգահեռները ցեղակից լեզուներում, և տալիս է նոր մեկնություն. «...կարծում ենք, որ հայ. աստուած բաղադրության մեջ բուն կամ գերակա բաղադրիչը *տու-ձևն է (ի համապատասխանություն ցեղակից լեզուների ձևերի)»¹⁷: Հայագետը տուած-ը համարում է հայերեն բնիկ բառ՝ հնդեվրոպական ծագում ունեցող գերագույն ուժի՝ լույսի (հետագայում աստծու) անվանումը¹⁸ և

¹³ Նույն տեղում, էջ 19-20:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 280:

¹⁵ Ջահուկյան Գ., Հայերենի աստ արմատը (Բանբեր Երևանի համալսարանի, 2000, - 1, էջ 28-29):

¹⁶ Տե՛ս Ջահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան (այսուհետև՝ ՀՄԲ), Ե., 2010, էջ 81:

¹⁷ Տե՛ս Վ. Համբարձումյան Վ., Հայերեն Աստված բառի ծագումն ու տիպաբանությունը, Ե., 2002, էջ 32:

¹⁸ Համեմատի ը Հր. Աճառյանի ՀարմԲ-ում. «Գ. վրդ. Շահնագարեան, Երկրագունտ Մանչէստրի, 1864, թիւ 1, էջ 7, և թիւ 5, ստուգաբանում է աս+ տուած. աս՝ իբրև գնդ. աս, էս, եզ, էզ, իզ «Աստուած» (ինչպէս աս-եր=աթր

հավելում. «Հայ. աստուած բաղադրությունը, իբրև բառային միավոր, համեմատաբար ուշ շրջանում է դիտվել որպես առանձին բառ, սակայն ոչ ավելի ուշ, քան 5-րդ դ. արդեն որպես որոշակի հասկացության անվանում հանդիսանալը և ըստ այդմ առանձին բառի արժեքով, ավելի կոնկրետ նշանակու-թյամբ գործածվելը»¹⁹ (31):

Կարծում ենք, հետաքրքիր դիտարկումներ է պարունակում Արծ. Սահակյանի «Աստուածը՝ քրիստոնեական կրոնամշակութային համատեքստի նշան» հոդվածը, որում հեղինակը ներկայացնում է մի կողմից դիք, բագ, դեւ դի, տի և մյուս կողմից աստված անունների ժամանակային սահմանները, հիմնավորում աստվածի ավելի ուշ կրոնամշակութային միավոր լինելը, բայց մյուս կողմից աստված բառը համարում է փոխառություն պահլավերենից՝ «...Իրանի գրադաշտականները, իրենց կրոնական պատկերացումների համաձայն, մարմնավոր ոգուն անվանել են astvat»²⁰ (էջ 9):

Բնավ չհավակնելով Աստված բառի ստուգաբանության մեջ վերջնական խոսք ասելու՝ ցանկանում ենք հայտնել նաև մեր դիտարկումները հետևյալի մասին:

Այս մեկնություններում անընդհատ շեշտվում է Աստված՝ որպես անուն: Ինչ խոսք, իսրայելցիների համար անունը շատ կարևոր էր, և անվանը տրվում էր մեծ նշանակություն: Եվ մենք Հին Կտակարանում բազմիցս առնչվում ենք այն փաստին, որ անունները՝ տեղանուն (անգամ ամենաաննշան թվացող) թե անձնանուն, անպայման մեկնաբանվում են: Իսրայելցիները շատ էին սիրում անուններ դնել ամենքին ու ամեն ինչի: Ուրեմն նախ և առաջ պետք է կարևորել հենց այս հանգամանքը՝ էությունը և այդ էությունից բխող անունը: Տվյալ պարագայում մենք հարցին մոտենում ենք նախ ոչ լեզվական տեսանկյունից: Իսկ բուն լեզվական առումով մենք տեսնում ենք, որ Աստված-ը այդ էության անունը չէ. Աստված հենց այդ գերագույն էակն է, որ Սուրբ Գրքում ստանում է բազում անուններ, անվանումներ, ընդ որում Հայր Աստվածը՝ իր անունները, Որդի

«Աստուած հրոյ», ասման «երկինք», եզ-դան «Արարիչ աստուած» են), իսկ տուած=սանս. devas, լտ. deus, յն. éα «շողշողուն էակ»:

¹⁹ Աստված բառի մեկնություն է փորձել տալ մեծ բանաստեղծ Հովհ. Թումանյանը, որն իր ուսումնասիրություններից մեկում գրում է. «Բավարը ասորա-բաբելական գերագույն աստվածներից մինն էր: Եթե հիշեք, որ Ի- հաճախ Ա- է դառնում -Իշտար-Աստարտա և այլն. (դրան և համաձայն) էնպես կարդաք - Բավար-Ասվար, ապա կտեսնեք, որ դա մեր աստված բառն է, որ հենց էդ ձևով -ասվար- մինչև էսօր մնում է մեր ժողովրդի մեջ, մանավանդ Սասունի կողմերը ասում են ասվարածին, հենց էդպես էլ գրի է առնված էպոսի մեջ՝ ասվարածին»: Տե՛ս Թումանյան Հ., Ուսումնասիրություններ, օրագրեր և այլ նյութեր, Հայ և Հայկ (Հայկյան տոտեմը), հ. 8, Ե., 1999, էջ 264:

²⁰ Մանրամասն տե՛ս Սահակյան Արծր. Ա., «Աստուածը՝ քրիստոնեական կրոնամշակութային համատեքստի նշան» (Հայ աստվածաբան, գիտ. հոդվ. ժող., հ. Բ, Ե., 2008, էջ 7-12):

Աստվածը՝ իր. որոշ անուններ տրամաբանորեն վերագրվում են երկուսին էլ: Աստված ոչ միայն ստանում է տարբեր անուններ, այլև ինքն է նախնառաջ բացում իր անունը (Ել. Գ 14): Սա՝ է ամենակարևորը: Այսինքն՝ լեզվական առումով պետք է մեկնել Աստված բառը՝ հիմքում նկատի ունենալով աստվածային էությունը: Ինչպես նկատեցինք, որոշ ստուգաբանություններում շեշտը դրվում է հաստումն, հաստիչ, հաստել բառերի վրա²¹: Եթե հաստիչ, ապա ինչպե՞ս կարող է աստվածաշնչյան բնագիրը դնել հաստիչ Աստուած. «Ո՞վ է հօր, բաց ի քեն, Տէր և ով է հաստիչ, բաց յԱստուծոյ մերմէ»: Ինչպես տեսնում ենք, Աստված մնում է գործածական, իսկ հաստիչը դառնում է ընդամենը մակդիր, և նույն ձևով՝ արարիչ Աստված, Աստված ստեղծող և այլն:

Արևելահայերեն բնագիրը այս նույն հատվածում հաստիչի փոխարեն դնում է արարիչ, իսկ արևմտահայերենը՝ «և ո՞վ է Վեմ, բացի մեր Աստուածանից»: Նշենք, որ գրաբար տեքստի տողատակում տրվում է եբրայական տարբերակը՝ վեմ: Յոթանասնիցում չենք տեսնում ո՛չ հաստիչ, ո՛չ վեմ: Բսկ НЖБ -ն՝ “Кто Бог, кроме Господа, и кто защита, кроме Бога нашего”: Ինչպես տեսնում ենք, կա տրված օրինակներում և՛ Աստվածը, և՛ վեմն ու защита -ն: Այս դեպքում համամիտ ենք Վ. Համբարձումյանի դիտարկման ընդ-գծված մասին. «Գրավոր շրջանի հայերենում հաստել, հաստիչ, հաստուած բառերը, իբրև «ստեղծել», «ստեղծող» և «ստեղծված, կերտված» իմաստների կրողներ, շփոթվել են մեր բուն ուշադրության առարկա աստուած «արարիչ՝ լույսի աղբյուր հանդիսացող և լույս տվող՝ լուսատու», ինչպես նաև հասաստել-հաստել ձևերի հետ»²²: Այնպես որ, մեզ հավաստի չի թվում Աստծու հաստիչ ստուգաբանությունը:

Կարծում ենք, որ Աստված բառի ստուգաբանությունը ինչ-որ չափով պետք է խարսխվի նաև Սուրբ Գրքի վրա՝ բնավ չանտեսելով այն փաստը, որ թե՛ Աստված, թե՛ Էլոհիմ ու Եհովա և էլի որոշ անուններ ու անվանումներ ավելի հին ծագում ունեն²³: Մենք, ինչպես նշեցինք վերևում, կարևորում ենք այն անունները, որոնցով Աստված ինքն իրեն է բացահայտում կամ ներկայացնում: Ահա այդ պատճառով էլ մեզ թվում է, որ այդ ստուգաբանությունը կատարելիս անպայման Աստված

²¹ ՆԲՀԼ-ն տալիս է իբրև «Հաստիչ, կամ աստ՝ և յաստիս ածող, այսինքն՝ գոյացուցիչ, արարիչ, ստեղծիչ և կամ կրաւորաբար, Աստոյ, աստուոր, հաստատուն, անշարժ, անփոփոխ, հօր, ևն» (հ. Ա, էջ 320), ինչպես նաև՝ Ինձիճյան, Մսերյանց, Էսին, Մյուլլեր, Տաշյան:

²² Տե՛ս Համբարձումյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 30:

²³ Մենք համամիտ ենք Արծ. Մահակյանի այն դիտարկմանը, որ «աստված բառը ակտիվ կրոնալեզվական շրջանառության մեջ է մտնվել քրիստոնյաների կողմից», և ավելի հին չի կարող լինել, քան դիք, բագ, դև, դի, տի անունները (Արծր. Մահակյան, նշվ. աշխ., էջ 8):

անունը պետք է զուգադրել Աստվածաշնչի որոշ, առաջին հերթին Էլոհիմ, Եհովա²⁴ և Սաբա(վ)ովթ անունների հետ: Նկատի ունենանք, որ Էլոհիմը Աստծու անունը չէ, այլ հենց Աստված նշանակող բառը եբրայական բնագրում²⁵, մինչդեռ Հին Կտակարանի եբրայական բնագրում տրվում է աստծու անունը չորս տառով՝ YHWH, և մինչև այժմ հայտնի չէ, թե ինչպես պետք է ճիշտ արտասանվի այդ բառը. «До сих пор неясно, как следует правильно произносить это слово. В VII в. н.э. оно произносилось как Адонай – отсюда неверное чтение Иегова. Сейчас, исходя из лингвистического анализа, в научной традиции принято чтение Яхве»²⁶:

Օտար աղբյուրները նշում են, որ «как слово языка, че-тырехбуквенное имя Божия-Яхве (Иегова)-не имеет лексического значения. Четыре буквы представляют собой наложение слов: был, есть, будет. Иногда это имя переводится на русский язык как Предвечный, но чаще-Суший» (НЖБ, 12), «Я есмь Суший» (ЭБ, 85)²⁷: Իսկ սա նշանակում է, որ Եհովա և Աստված բառերը համարժեք չեն կարող լինել ստուգաբանական իմաստով. Աստված-ը համարժեքն է եբրայական բնագրի Էլոհիմ անվան, որոնք ունեն նույն նշանա-կությունն արտահայտող բաղադրիչ՝ Էլ/ալ-աստ=ուժ, զոր: Անդրադառնանք Էլոհիմ անվանը քիչ հանգամանորեն:

Էլոհիմ/Ալլահ (Элоаг, Элогим, ասոր.՝ Ալահա): Հին Կտակարանի եբրայերեն տեքստում Աստված նշանակող անվանումն է Էլոհիմ (Ալլահ), որը որպես հոգնակի թիվ Էլ կամ Էլոախ բաղադրիչի (արար.՝ Ալլահ) հայերեն ոչ մի տեքստում գործածված չէ²⁸: ՆԲՀԼ-ն Էլոհիմը տալիս է «...է յոգնական ի նշանակ. պատույն...»²⁹: Եբրայերեն տեքստի հայերեն համապատասխան թարգմանության մեջ դրվում է Աստված, Տեր Աստված, ռուսերեն տեքստում՝ Бог, Господь бог³⁰:

Էլ/ալ-ը եբրայերենում նշանակում է ուժեղ, զորեղ (ռուս.՝ Всесильный): Թեև այն արտահայտում է հոգնակիություն, բայց ստորոգյալը դրվում է միշտ եզակի:

²⁴ Այս անվան մանրամասն քննությունը մենք ներկայացրել ենք Աստծու անուններն ու անվանումները (Հայր Աստված) հոդվածում, այնպես որ այստեղ դրան կանդրադառնանք ըստ հարկի:

²⁵ Մեմական լեզուներում տրվում է Էլ, Էլոհիմ, Ալլահ, Ալահա, հնդեվրոպական որոշ լեզուներում՝ հունարեն, լատիներեն, հնդկերեն, արիներ՝ Թեոս, Թեոս, Չես, Թեվա, պարսկերենում՝ Խիվտա, գերմաներենում՝ Գոթ, սլավոնական լեզուներում՝ Բոգ և այլն:

²⁶ St u Женщины в легендах и мифах, ред. Кэролайн Ларрингтон, пер. с английского О. Перфильева, М., 1998, с. 89-90:

²⁷ Энциклопедия Библейская (ЭБ), 2-е издание, М., 2004, с. 694.

²⁸ Ս. Տերյանը իր «Եվրոպայի ժողովուրդների հնագույն գրավոր աղբյուրները իրենց նախահայրենիքի՝ Հայաստանի ու հայերի մասին գրքում», Ե., 2014, անուղղակիորեն կապում է աբ արմատը Էլ-ին՝ այստեղ տեսնելով լ-ը հնչյունափոխություն, էջ 16:

²⁹ ՆԲՀԼ, հ. Ա, էջ 320:

³⁰ Новая Женевская учебная Библия (Синодальный перевод), 1998, (НЖБ):

Կարևորենք մի փաստ. հայերենում աստ արմատներից մեկը նշանակում է ուժ, զորություն, կայունություն³¹: Բայց այդ մասին քիչ հետո:

Հայերեն և ոչ մի թարգմանության մեջ Էլոհիմ-ը գործածված չէ. Այն համապատասխան տեղերում տրված է Աստված ձևով: Բայց Էլոհիմ-ի –է(ե)լ-ը՝ որպես վերջնաբաղադրիչ արմատ, Աստվածաշնչի բազմաթիվ անուններում առկա է, ինչպես՝ Աբդուլ - Աստծու ծառա, Ասիել - արար աստուած, Բարաքիել - Աստծուց օրհնված, Բեսելիել - Աստծու հովանու տակ, Եզեկիել - Աստված զորեղացնում է, Ռա-գուել - Աստծու հովիվ, Իթիել-Աստված է, Բաթուել - Աստծու մեջ բնակվող, Դանիել - Աստված է իմ դատավորը, Հովել - Տերն Աստված է, Ջարդիել - Աստված պարզևող է, Իսմայել - Աստված կլսի, Մադադայել - Աստծուն գովող կամ լուսավորություն Աստծո՞ւ³²: Ուզում ենք կարևորել, որ այս անուններում էլ-ը Աստված է մեկնաբանվում և ոչ Եհովա³³:

Փաստորեն Էլոհիմ և Եհովա բառերը որոշակիորեն տարբերվում են: Էլոհիմը եբրայական բնագրում Աստված նշանակող բառն է. այսինքն՝ մեր թարգմանիչները Էլոհիմի փոխարեն դրել են Աստված: Մինչդեռ Եհովա-ն Աստծու անունն է, այն անունը, որով նա Ելից գրքում ներկայանում է Մովսեսին:

Վերևում արդեն հիշատակեցինք, որ հայերենում կա աստ արմատը, և այն ստուգաբանվում է ուժ, զորություն, և տրվում է որպես առանձին գլխաբառ թե՛ Հր. Աճառյանի, թե՛ Գ. Ջահուկյանի ստուգաբանական բառարաններում³⁴:

Ասել է թե՛ կասկած չունենք էլ/ալ- աստ արմատների նույն նշանակության արտահայտման: Եբրայերենում -իմ-ը հոգնակերտ վերջավորություն է, իսկ ինչպե՞ս ընկալել հայերեն -ած-ը,՝ ածա՞նց, թե՛ արմատ: Կարևորում ենք այս առնչությամբ Ղ. Ալիշանի մոտեցումը. «Մեր լեզուի անյարմար ըսածս այս է, որ բառին վերջա-տրութիւնն ած, սովորաբար ոչ ներգործող այլ ներգործեալ ինչ նշանակէ. ինչպէս ըսուած, շինուած, հաստուած են, թէ և կան բառք՝ որ աւելի իսկական նշանակութիւն ունին քան ածանցեալն, կամ թէ՛ ներգործական, թէ՛ կրաւորական, ինչպէս կազմած, ազդուած և այլն»³⁵:

Եթե անգամ համաժամանակյա կտրվածքով -ած-ը դիտարկենք որպես ածանց, ապա սկզբնապես այն անկասկած եղել է արմատ: Գ. Ջահուկյանը իր Հայերեն

³¹ Տե՛ս Աճառյան Հր., ՀարմԲ, հ. Ա, էջ 277, Ջահուկյան Գ., ՀՄԲ, էջ 80:

³² Սակայն դա ևս պարտադիր հանգամանք չէ. բազմաթիվ անուններում -ել-ը բոլորովին էլ աստված չի ստուգաբանվում, այսպես՝ Աբել-սուգ, Աբխոփել - հիմար եղբայր, Եզել - բաժանում, Թոբել - հող:

³³ -իա-ով և ոչ միայն այդպես վերջացող եբրայական շատ անուններ մեկնվում են Եհովա բաղադրիչով, ինչպես՝ Եդիա - Եհովան իմ Աստվածն է: Մանրամասն տե՛ս Մեյթիսանյան Փ., Աստծու անուններն ու անվանումները (Հայր աստված):

³⁴ Տե՛ս Աճառյան Հր., ՀարմԲ, հ. Ա, էջ, 277, Ջահուկյան Գ., ՀՄԲ, էջ 80:

³⁵ Տե՛ս Ալիշան Ղ., նշվ. աշխ., էջ 14-15:

ստուգաբանական բառարանում գրում է. «-ած՝ գթած, երկիւղած, ողորմած, յոգնած, ուսած (սրանք հետա-գայում դերբայացել են), ասած, գործած, կազմած, կոտորած, ձուլած:

Ծագում է ած-ել բայի արմատից (հմմտ. գթած «գութ ածող») հնարավոր է համարվում նաև գոյականակազմ -ած-ի հնդեվրոպական ծագումը՝ հ.ե. *gʷ* հայ. ծ անցմամբ³⁶: Իսկ ածել գլխաբառի տակ արդեն Ջահուկյանը տալիս է բայի իմաստային դաշտը՝ որպես բնիկ հնդեվրոպական արմատ. «ag'-»քշել, տանել, շարժել» արմատից. հմմտ. հ. հնդկ. *a'jati* «քշում է», հ. հուն. *α* «տանել», լատ. *ago* «տանել, քշել»³⁷՝ հղելով նաև Հր. Աճառյանին:

Լեզվաբան Վ. Համբարձումյանը ևս կարծում է, որ -ած բա-դադրիչը հնդեվրոպական է, բայց ծագում է հ.ե. *-os* ձևույթից, որը «ինչպես նաև *-s* ձևույթը... իբրև անվանական վերջավորություններ, հանդես էին գալիս ձևակազմական և իմաստաբանական որոշակի արժեքներով... Ըստ այսմ, հայ. *տուած ձևը ընդհանուր նշանակմամբ հանգում է հ.-ե. **t*» *ieu-os/ *t*» *ieu-s* «աստված» ձևին»³⁸:

Մեր վերլուծությունը ցանկանում ենք ընդմիջել եբրայական մի շատ կարևոր անվամբ ևս՝ Սաբա(վ)ովթ:

Աստված/Տեր զորությանց/Սաբա(վ)ովթ (հուն. *δ* , , ասոր.՝ Սվաութ, լատ.՝ *Sabaoth*, ռուս.՝ *Савоѳ /Цѳаот, Цава*): Սուրբ Գրքի հայերեն տեքստերում Աստված նշանակող ևս մի անվանում կա՝ Սաբա(վ)ովթ, որը եբրայական բառ է՝ հունական տառա-դարձությամբ: Ըստ Աստվածաշնչի (Ա Թագ. Ա 11, Ա Եզր. Թ 46, Ես. Ը 18, ԺԴ 22, ԺԹ 4, ԻԲ 12,15, ԻԵ 6, ԻԸ 29, ԼԷ 16, ԽԷ 4, ԽԸ 2, ԾԱ 15, ԾԴ 5)՝ Սաբա(վ)ովթը Աստծուն տրվող անվանում է եբրայերենում և ընկալվում է որպես հատուկ անուն: Ըստ Բառարան Սուրբ Գրոցի՝ «Սաբա(վ)թ...կը նշանակե զօրք կամ զօրութիւն, ուստի Եհովա-Սաբա(վ)թ կը թարգմանի Զօրաց Տեր, կամ, Տեր Զօրութեանց»: Այսպիսով աղբյուրը հավելում է, որ զօրք բառը տարբեր նշանակություններ ունի. կարող է նշանակել երկնային զորք, այսինքն՝ հրեշտակներ, որոնք Աստծու պաշտոնյաներն են, կարող է նշանակել երկնքի աստղերն ու մոլորակները³⁹, որոնք կատարում են Աստծու կամքը և էլի տարբեր իմաստներ⁴⁰: րհ -ն կարծես հաստատում է այս. «Савоѳ, т.е. войска (множественное число от “цава”), слово,

³⁶ Տե՛ս Ջահուկյան Գ., ՀՄԲ, էջ 794:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 29, ինչպես նաև՝ Աճառյան Հր., ՀարմԲ, հ. Ա, էջ 101:

³⁸ Տե՛ս Վամբարձումյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 27:

³⁹ Կարծում ենք՝ չի կարող կապ չլինել Զորաց Տեր և Զորաց քար անվանումների միջև, բայց այդ մասին մեկ ուրիշ անգամ:

⁴⁰ Տե՛ս Բառարան Սուրբ Գրոց, Կոստանդնուպոլիս, 1881 (ԲՄԳ), էջ 207:

которое употребляется для обозначения войск... Этим словом именуется, во-первых, небесное воинство - планеты и ангелы...⁴¹.

Սուրբ Գրքում հանդիպող անվան Սաբա(վ)ովթ ձևը տեսական գրականության մեջ ներկայանում է տարբերեցումներով՝ Մաբաթ, Սաբավովթ, Սաբաովթ, Սաբադիոս, Սաբազիոս, որոնք զուգահեռվում են հաճախ հունական Թեոս և Ջևս անվանումների հետ:

Հայ թարգմանիչները Սաբա(վ)ովթ-ի դիմաց դրել են Տէր Զօրու-թեանց: Ասում ենք՝ դրել են, որովհետև Սաբա(վ)ովթ-ը չի ստուգաբանվում, այլ թարգմանվում է իբրև Տէր զորությանց՝ նկատի ունենալով զոր/զորք իմաստը և -ովթ հոգնակերտ վերջավորությունը⁴²:

Նիկողայոս Մառն այս անվանման և աստված բառերի մեջ ուղղակի կապ է տեսնում և իր՝ «Հայերի Սաբադիոս աստվածը (Богъ á у Армян)» և «Թրակո-հայկական Sabad'ios-Aswat'-ը և սվանների որսի աստվածությունը» հոդվածներում անդրադառնում է այդ կապին⁴³: Մառը գրում է, որ ըստ Տումաշևսկու՝ փոյու-գիական á í ի յոթ ձևեր կան՝ á í

á í á í á í á í á í á í⁴⁴
Փոյուգիական այս աստվածը, որին առաջին անգամ հիշատակում է Արիստոփանը, կայսերի ժամանակ Թրակիա էլ անցավ⁴⁵: Կա նաև կարծիք, որ այս նույն աստվածը Եվրոպայից է մուծվել Փոքր Ասիա (Կրեդմեր): Եվ այդ երկու տեսակետները տալով՝ Մառը նկատում է, որ «...դրանք լիովին մի բան են հաստատում - դրանք հալասարապէս ապացուցանում են Սաբազիոս աստուծու անուան լեզուաբանական մեկնութեան դժուարութիւնը հնդեւրոպական տեսակէտով»⁴⁶: Մառը փաստորեն այս անվան ծագումը համարում է չլուծված և խոսում է ոչ թե բառի ծագման մասին, այլ որ այս անունը հայերն էլ ունեն, բայց շատ փոփոխված տարբերակով: Մյուս հոդվածում արդեն Մառը սրան հավելում է սվաներեն ափսադ, ափսատ, ափսաստ «որսի աստվածէ: Անվան առկայությունը

⁴¹ Տե՛ս Нюстрем Э. Библейский словарь. Энциклопедический словарь, перевод со шведского под ред. И. С. Свенсона, СПб., 1995, с. 379 (БС):

⁴² Տե՛ս Մխիթար Սեբաստացու հրատարակած «Աստվածաշունչը», Ի Վենետիկ, 1733, որն ունի ցանկ՝ Եբրայեցոց, Քաղդեացոց և Յունաց անուանց թարգմանութիւն, որտեղ տրված Մաբաթ-ը թարգմանված է՝ Զօրութիւնք, էջ 1217:

⁴³ Տե՛ս Богъ á у Армян (Известия Императорской Академии наук (այսուհետև՝ ИИАН) 1911, էջ 759-774, իսկ երկրորդը զեկուցումը, կարդացված պատմաբանափրական բաժանմունքի նիստում 1912 թ. սեպտեմբերի 12-ին, տպ. Март Н. Я. Трако-армянский Sabadios-aswat и сванское божество охоты, (ИИАН, 1912).

⁴⁴ Այս նույն տարբերակները տալիս է Հր. Աճառյանը, տե՛ս ՀարմԲ, էջ 280:

⁴⁵ Մառը տալիս է, որ ըստ որոշ բանասերների էլ Սաբադիոսը Եվրոպայից է անցել Փոքր Ասիա:

⁴⁶ Տե՛ս Արարատ, Սաբազիոս Աստուած ամ Հայս, սեպտեմբեր, 1911:

հայերենում, ըստ Մառի, ապացուցում է այն, որ հայերը եղել են ցեղակից փոյուզիացիներին:

Ըստ Աճառյանի՝ «Մառը չի մեկնում բառը, այլ հարց է տալիս, թե արդեօք յաբեթական չէ՞, որ յետոյ Փոհիզիա և այնտեղից էլ Թրակիա է անցել. Հայերենի մեջ տ ձայնը համարում է յետոյ աւելացած, հին արմատական ձևը ասված»⁴⁷: Ու նա այդ փորձում է տալ հնչյունական անցումներով: Այնուհետև Մառը իր հոդվածում բերում է այս բառի բարբառային տարբեր ձևերը՝ Սաբած, Սաբաց և փորձում դրանք նմանեցնել հաբեթականին: Տարբեր բարբառներում առկա հնչյունական փոփոխված ձևերով Մառը ներկայացնում է սաբաց - ասված - ասպած - ասպոծ - աստուած - Աստված անցումը:

Անուղղակիորեն Ն. Մառի այս տեսակետին է անդրադառնում Գր. Ղափանցյանը իր «Хеттские боги у армян» աշխատության մեջ և քննելով Ջևս (ú)-Սաբադիոս (á í) առնչությունը՝ հետա-քրքիր դիտարկում է կատարում. «Бог же Сабадзиос (позже Свадзиос) был главным богом фригийцев и фракийцев и перешел к армянам в форме astvas «бог», как доказывал еще Н. Марр»⁴⁸: Փաստորեն Ղափանցյանը ընդունում է Մառի այն տեսակետը, որ Աստված-Սաբավովթ բառերը նույնն են: Ինչպես նկատեցինք վերևում, Գ. Ջահուկյանը այս տեսակետը չի ընդունում:

Ինչպիսի՞ն է Տեր Սաբաուվթ և Տեր Զորութեանց, անվանումների կիրառությունը Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանություններում:

Հայերեն գրաբար տեքստում (Ա-1) Սաբաուվթ-ը գործածված է ընդամենը մեկ տասնյակի հասնող չափով: Գրաբար բնագիրը Եսայու մարգարեության քսաներկու գլխում և ոչ միայն այդտեղ, այլև տարբեր գրքերում տալիս է Սաբա(վ)ովթ տարբերակը. «Եւ կոչեաց Տեր Սաբաուվթ յաւուր յայնմիկ» (12): Նույն գրքի 14-15 թվակարգության տակ՝ «Ասէ Տեր Զորութեանց» և հավելում «Այդպէս ասէ Տեր Տեր Սաբաուվթ»: Տողատակում նշվում է, որ երբայերենում Սաբաուվթ-ը Տեր Զորութեանց է: Եսայու գրքում կարդում ենք. «Սաբաւօթ Տէառն է, որ բնակեալ է ի լերինն Սիօնիէ (Ը 18): Երեսիայի մարգարեության ԼԲ 18-ում կարդում ենք. «Մեծ և հզօր Աստուած, քո անունը Զորութիւնների Տեր է»: Արևելահայերեն բնագիրը միշտ դնում է Զորությունների Տեր, իսկ ռուսերենը՝ Саваоф, Цваот, Адонаи Цваот, Господь воинств: Ի դեպ ասենք, որ ռուսերեն տեքստում այս անվան՝ Господь Саваоф գործածությունը անցնում է երկու հարյուրից, իսկ ավելի պակաս՝ ընդամենը

⁴⁷ Տե՛ս Աճառյան Հր., ՀարսԲ, հ. Ա, էջ 281:

⁴⁸ Капанцян Гр. Хеттские боги у армян в связи с хеттским влиянием на армян и генезисом армянского пантеона вообще, Е., 1940, с. 32.

քսաներկու՝ *Господь Бог Саваоф*⁴⁹, *Господь Бог Саваоф*: Ինչո՞ւ ենք սա շեշտում: Որովհետև հայերեն տեքստում ևս գործում է նույն անվանակարգությունը: Բոլոր այն դեպքերում, որտեղ առկա է Տէր Զորութեանց, գրեթե բացակայում է Աստված բառը, իսկ եթե կան երկուսն էլ, կարծում ենք՝ ոչ թե բնագրային է, այլ հետո ավելացված: Այսինքն, եթե չկա, բացակայում է Աստված բառը, կնշանակի Պորությունների Տերը (Սաբաովթ) նույնանիշ է նրան և փոխարինում է Աստված բառին:

Ինչպիսի՞ն է հարաբերակցությունը հունարեն Յոթանասնիցի կիրառությունների հետ համեմատելիս: Ա-1-ում առկա Սաբաովթի կիրառությունները ճշտորեն համընկնում են հունարենի ձևերին: Իսկ ահա այնտեղ, որտեղ մեր թարգմանիչները դրել են Պորությունների Տեր, հունարենում տրվում է հիմնականում Սաբաովթ, բայց նաև՝ Պորությունների Տեր, ընդ որում երկու ձևով՝ Կենդանի է Տէր Աստուած զորութեանց - ή ύ ό ό ά , Տէր զորությանց - ύ ό ά : Այսինքն՝ դարձյալ կարելի է երկու հետևություն անել. նախ, որ մեր թարգմանության բնօրինակը միայն Յոթանասնից բնագիրը չի եղել, և ապա այն, որ մեր թարգմանիչները, քաջ իմանալով Սաբաովթի բառացի իմաստը, մեծ մասամբ հայերենում տվել են նրա բառացի թարգմանությունը՝ Պորությունների Տեր:

Սակայն սրանով հարցերը չեն ավարտվում: Հետաքրքիր է նաև այն փաստը, որ Հին Կտակարանի բոլոր գրքերում չէ, որ Պորությունների Տերը գործածված է: Այս անվանումը առաջին անգամ կարդում ենք Հեսուի գրքում (Ձ 17), ավելի հաճախ չորս Թագավորություններում (Ա Թգ. 7 4, ԺԵ 2, ԺԷ 45, Բ Թգ. 2 2, 5, Գ ԺԷ 1, ԺԸ 15, Դ Թգ. Գ 14, ԺԹ 20), Սաղմոսների գրքում, բայց ամենից շատ գործածված է Եսայու և Երեմիայի մարգարեություններում: Եվ բոլոր դեպքերում հունարեն տեքստը նախապատվությունը տվել է կա՛նք - Տէր Սաբաովթ, կա՛նք - Աստված Սաբաովթ: Հունարեն տեքստում աչքի է զարնում նաև այն, որ Աստված և Սաբաովթ անունները միշտ տրվում են փոքրատառ: Մինչդեռ Նոր Կտակարանում երկու անգամ հանդիպող Սաբաովթը տրվում է արդեն մեծատառ գրությամբ՝ ՍԱԲԱՎՈՎԹ (Հռոմ. Թ 29, Հակ. Ե 4)⁵⁰: Հայերեն տեքստերում նույն այս անվանման համար տրված են՝ Ա-1-ում երկու դեպքում էլ՝ Տեառն զորութեանց, Ա-2 տեքստում՝ զօրաց Տէր և Ջորութեանց Տէր, Ա-3-ում՝ զօրութեանց Տէր, Ամենակալ Տէր: Եվ սա այն դեպքում, երբ Նոր Կտակարանում

⁴⁹ *Слѣ́и Симфония к синодальному изданию Библии. Свет на Востоке, Корнталь, Институт перевода Библии, Стокгольм, 1995, с. 255-257 (այսուհետև՝ СБ):*

⁵⁰ *Слѣ́и Новый завет на греческом и русском языках (НЗ), ред. А. А. Алексеев, сост. Д. И. Захарова, М., 2002:*

պետք է որ հակասություններ կամ տարբերություններ չլինեն: Բայց սա այնքան էլ էական չէ, այլ այն, որ Զորությունների Տերը ավելի ուշ շրջանում է մտել սուրբգրային տեքստ: Բուն եբրայե-րենում տրվում է կա՛մ Էլոհիմ, կա՛մ Սաբա(վ)ովթ: Իսկ դրանց համարժեքը հայերենում եղել է Աստվածը: Մեզ հետաքրքրեց նաև Ա-2 արևմտահայերեն տեքստի համեմատությունը ռուսերենի հետ, քանի որ թե՛ տեղանունների, թե՛ անձնանունների դեպքում արևմտահայերեն և ռուսերեն տեքստերը գրեթե նույն մոտեցումն են դրսևորել: Սաբա(վ)ովթ անվան պարագայում ի՛նչ ենք նկատում: Господь Бог Савоф տարբերակը արևմտահայերեն համապատասխան հատվածներում տրվում է միշտ թարգմանված՝ Թագավորությունների գրքում՝ զորաց Տեր Աստուած (Բ Թգ. Ե 10), Զորաց Տեր Աստծոյն (Բ Թգ. ԺԹ 10, 14), Եսայու մարգարեության մեջ՝ զորաց Եհովայ Տերոջէն (ԻԲ 5, ԻԸ 22), Երեմիայի մարգարեության մեջ և՛ զորաց Եհովայ Տերը (Բ 19), և՛ Զորաց Տեր Աստուածը (Ե 14, ԼԵ 17, ԼԸ 7), Ամովսի գրքում՝ Եհովայ զորաց Տերը (Դ 13), Զորաց Տեր Աստուածը (Ե 14, Թ 5): Մինչդեռ Господь Савоф -ը Ա Թգ. գրքում տրվում է զորութեանց Տերոջը (Ա Թգ. Ա 3) կամ Ով Տեր զորութեանց (Ա Թգ. Ա 11, Դ 4): Անշուշտ, տարբեր գրքերում այս տարբեր ձևերը վկայում են միայն այն, որ տարբեր թարգմանիչներ են աշխատել, և յուրաքանչյուրը տվել է իր նախընտրած տարբերակը:

Ուրեմն՝ հայերեն Ա-1՝ գրաբար, Ա-2՝ արևմտահայերեն, Ա-3՝ արևելահայերեն տեքստերում տրված են միևնույն անվան հետևյալ տարբերակները՝ Սաբա(վ)ովթ, Սաբա(վ)ովթ, Զորությունների Տեր, Տեր զորութեանց, Զորաց Տեր Աստուած, զորաց Եհովայ Տեր:

Հզոր = Сильный, мощный, : Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ բուն արմատը այստեղ ևս զոր-ն է, ուստի հենց այս է պատճառը Հզորը իբրև Աստծու համարժեք դիտարկելու:

Այս անունը վերաբերում է հիմնականում Հայր Աստծուն, բայց նաև՝ Հիսուսին: Մարկոսի Ավետարանում (Ա 7) Հիսուսին այս ձևով է մեծարում Հովհաննես Մկրտիչը. «Իմ յետեւից կը գայ ինձնից աւելի հզորը, որի առաջ արժանի չեմ խոնարհուելու՝ նրա կոշիկների կապերն արձակելու համար»:

Որպես գոյական գործածվելիս գրաբար տեքստում (հատկապես սաղմոսներում) միշտ գրվում է մեծատառ. «Եւ որոտացել Հզորն սքանչելի բարբառով իւրով» (Մղ. ԼԷ 5), «Եւ ասացեր, թէ զի՞ ծանեաւ Հզորն⁵¹...» (Հբ. ԻԲ 13), «Ահա գայս ամենայն գործէ Հզորն» (Հբ. ԻԳ 29):

⁵¹ Պեշիթթայում՝ Աստված:

Ծն. ԽԹ 24-ում կարդում ենք. «...եւ լուծան ջիղք բազկաց նոցա ձեռամբ Հօգրին Յակոբայ», որը արևելահայերեն բնագրում տրվում է «ու թուլացան ջլերը նրանց բազուկների Յակոբի հզոր Աստծու ձեռքով»: Ինչպես տեսնում ենք, Հօգր-ը գրաբար տեքստում որպես հատուկ գոյական է, իսկ Ա-3-ում հանդես է եկել որպես ածական ու դարձել մակդիր-որոշիչ. «...թուլացան ջլերը նրանց բազուկների Յակոբի հզոր Աստծու ձեռքով»: Աստերեկնում արդեն Հօգրը՝ Աշինա, գոյական է՝ Աստված նշանակությամբ: Ռուսերեն տեքստը հզորը միայն այստեղ թարգմանել է *мощный*. «... от рук мощного Бога Иаковлева», իսկ մնացած կիրառություններում, որոնք բավականին շատ են՝ *Сильный*, Յոթանասնիցում՝ որը թարգմանաբար նշանակում է ուժեղ, կորովի, զորեղ⁵²: Ղուկասի Ավետարանում տրված է. «Ձի արար ինձ մեծամեծս Հօգրն...» (Ա-1), ռուսերենում՝ «...что сотворил Мне великое Сильный...», հունարենում՝ (Ա 49):

Մարկոսի Ավետարանում Հով-հաննես Մկրտիչը ստեղծում է Հօգրի նոր տարբերակ՝ Ջորագոյն. «Գայ զորագոյնն քան զիս...» (Ա-1, Ա 7), որը արևելահայերեն տարբերակում ընդամենը հզոր-ի բաղդատական աստիճանն է. «Իմ յետեւից կը գայ ինձնից աւելի հզօրը» (Ա-3), *НЖБ* -ն տալիս է մեծատառով՝ *Сильнейший*, հունարենում՝ մեծատառով՝ :

Ինչ հետևություններ կարող ենք անել Աստված և Էլոհիմ, Սաբաոթ անունների համեմատական քննությունից:

Որպես ընդհանրություններ կարող ենք նշել նախ այն, որ այս երեք անուններն էլ՝ կազմությամբ բաղադրյալ են՝ Էլ/Ալ – (ոհ/օ)– իմ, Սաբա –(վ)– ովք և Աստ-(ու)–ած:

Կարծում ենք, որ աստուած բառը պետք է բաղադրել աստ-ու-ած, որտեղ աստ նշանակում է զոր, ուժ, իսկ ած-ը ածել բայի արմատն է (համաժամանակյա դիտարկմամբ՝ ածանց), որ նշանակում է իր հետևից տանել, այսինքն՝ զորությամբ տանող, կամ, ինչ-որ տեղ՝ զորություններ ունեցող (հմմտ.՝ ողորմած՝ ողորմող, կարեկցող, գրած՝ գութ ունեցող)⁵³: Եվ հենց Տեր Ջորությանցն էլ նշանակում է զորություններ ունեցող:

Սուրբ գրքի հայերեն տեքստերը Սաբա(վ)ովթի դիմաց դրել են թարգմանական տարբերակ՝ Տեր Ջորությանց, Ջորությունների Տեր, որը ուղիղ համեմատական է բաղադրիչների իմաստով Էլոհիմ-Աստված զուգահեռին՝ Էլ/ալ-աստ=զոր, ուժ և - ովք/-իմ=եր հոգնակերտ վերջավորություն:

⁵² Տե՛ս *Греческо-русский словарь Нового Завета*, М., 1997.

⁵³ Տե՛ս Ղազարեան Ռ. Ս., *Գրաբարի բառարան*, հ. Ա, Ե., 2000, էջ 324, հ. Բ, էջ 334:

Աստված բառի մեջ հետազայում-ած արմատը (տանել իմաստով) մթագնել է, և այն այսօր արդեն միանշանակ ածանց է ընկալվում, ինչպես 'Գթ-ած, Ողորմ-ած բառերը, որոնք ևս ակնարկում են Աստծուն:

Այնպես որ մենք կարծում ենք՝ աստուած բառը պետք է բաղադրել աստ-ու-ած, որտեղ աստ նշանակում է ուժ, զորություն, իսկ ած-ը ածել բայի արմատն է, որ նշանակում է իր հետևից տանել, այսինքն՝ զորությամբ տանող: Եվ եթե հայերեն բնագրերում տրվում է Ձորությունների Տեր, Տեր Ձորութեանց տարբերակը, ապա գրեթե նրա կողքին չի հիշատակվում Աստվածը, ինչն էլ հստակորեն փաստում է այն, որ Աստվածը և Ձորությունների Տերը նույն գերագույն ուժի անվանումներն են հայերենում:

ОБ ЭТИМОЛОГИИ СЛОВ ЭЛОГ(Х)ИМ – ԱՍՏՎԱԾ (БОГ), САВАОФ – ՁՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՐ (ГОСПОДЬ)

МЕЙТИХАНЫН П. Г.

Резюме

Имена собственные в целом и, в частности, антропонимы и имена Бога, являясь лингвистическими единицами, несут в себе также этническую, социально-историческую, духовно-культурную информацию, тем самым они обеспечивают передачу всей этой информации разным народам. В данном случае нас интересует слово *Աստված* (Бог), этимологией которого занимались и продолжают заниматься многие исследователи. На наш взгляд, толкование слова *Աստված* (Бог) в какой-то мере должно основываться на фактах из Священного Писания и на сравнительном анализе слов *Էլոհիմ*– Элог(х)им и Саваоф – *Սաբա(վ)ովթ*. *Աստված* (Бог) – аналог еврейского слова *Էլոհիմ*– Элог(х)им: оба имеют частицу с одинаковым значением *ել/ալ* – *աւտ=ուժ, զոր* (сила, мощь). С нашей точки зрения, слово *Աստված* (Бог) – составное – *աւտ-ու-ած*, где *աւտ* означает сила, мощь, а *ած* – это основа глагола *ածել* (в синхроническом срезе – суффикс), которая означает вести за собой, то есть – силой ведущий или имеющий силу (сравни – *մղորմած* – милостивый, имеющий милость, *գրած* – имеющий сострадание, сострадающий). Вот и *Տեր Ձորությանցն* означает имеющий силы.

В армянских текстах Священного Писания вместо *Սաբա(վ)ովթ* присутствует переводческий вариант – *Տեր Ձորությանց, Ձորությունների Տեր*, по смыслу составных частей соответствующий аналогичному *Էլոհիմ-Աստված* (Элог(х)им +ог): *ել/ալ-աւտ* = сила, мощь и – *ովթ/-իւ=եր* – окончание мно-жественного числа. При этом, если в

армянских переводах значится вариант *Չորոթյունէրի Տէր, Տէր Չորոթեանց*, то рядом не упоминается *Աստված* (Бог), а это указывает на то, что *Աստված* (Бог) и *Տէր Չորոթեանց* - равнозначные названия той же высшей силы в армянском языке.

ON THE ETYMOLOGY OF WORDS ELOHIM - GOD AND SABAO - THE LORD OF HOSTS

P. MEYTIKHANYAN

Abstract

Proper names in general and in particular anthroponyms and names of God, while being the linguistic units, however, comprise not only linguistic, but also deep (ethnic, social, historical, spiritual and cultural), rich content, in this way providing a transfer of all of these among different peoples. In this particular case, we are interested in the word *Աստված* (God), the interpretation and etymology of which has drawn the interest of many linguists and still continues being actual. We are convinced that the interpretation of the word *Աստված* (God), to some extent, must proceed from the facts of the Holy Bible, and it must be investigated in comparison with the words *Էլոհիմ* - *Elohim* and *Սաբաօ* - *Sabaoth*. *Աստված* (God) is analogues with Hebrew *Էլոհիմ* - *Elohim*: both have the same meaning; *էլ / ալ* - *սուս* = *ուժ, զորք* (*strength*). We believe that the word *Աստված* (*God*) is composite, it consists of - *սուս-ու-ած*, where *սուս* means *strength, power, host*, and *ած* from the verb *ածել* (in synchronic cut - suffix), which means *to lead*, that is - *leading with the force*, or maybe - *having the force* (compare - *նորսած* - *having pity*, *զրած* - *having compassion, compassionate*).

Thus *Տէր Չորոթեանց* (*The Lord of hosts*) means *having power*. Armenian texts of the Holy Bible instead *Սաբա(ւ)ոթ* have a translation option - *Տէր Չորոթեանց, Չորոթյունէրի Տէր*, which according to the meaning of the components corresponds to the same *Էլոհիմ* - *Աստված* (*Elohim* - *God*): *էլ / ալ-սուս* = *strength, power* and *-ոթ / -իւ* = *եր* plural ending.

It is interesting, that if in the Armenian original translation of the variants *Չորոթյունէրի Տէր, Տէր Չորոթեանց* are given, they are not followed by the word *Աստված* (*God*), it clearly indicates that *Աստված* (*God*) էւ *Տէր Չորոթեանց* (*The Lord of hosts*) are equivalent names of the same supreme power in the Armenian language.